

ВІДГУК
офіційного опонента
на рукопис дисертації Коцана Василя Васильовича
«Етнокультурні маркери в контексті погранич: традиційний народний одяг
та ідентичність населення Закарпаття XIX – початку ХХІ ст.»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за
спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Одним із пріоритетних завдань сучасних гуманітарних наук в Україні стало всеобічне дослідження динаміки етнокультурних процесів у порубіжних територій по всьому периметру державних кордонів України. Актуальність здійсненого у дисертації дослідження полягає в тому, що воно розкриває закономірності розвитку народного вбрання саме такого порубіжного краю – Закарпаття. Здавна воно межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією і крім корінного населення, було заселене національними меншинами. Усе це, без сумніву, мало вплив на формування особливих рис народної матеріальної та духовної культури місцевого населення, особливо українського народного одягу, який є важливою складовою матеріальної культури.

Дослідження Василя Коцана відповідає актуальним напрямам української етнологічної науки ще й тому, що народний одяг цього краю вперше розглядається як самодостатнє культурно-мистецьке явище з притаманними йому особливостями в руслі вивчення сусідніх із Закарпаттям регіонів Західної України. Таким чином воно заповнює значну прогалину в сучасних знаннях про українське народне вбрання. Дослідження його характерних локальних особливостей на порубіжжі є необхідним для формування цілісної картини народної культури українців.

Постановка досліджуваної проблематики народного вбрання у контексті етнокультурного порубіжжя, аналіз значного обсягу історичних та етнографічних джерел, архівних документів, музеїв збірок, приватних колекцій, а також використання власного обширного польового матеріалу (с. 73-80) формують базу для розкриття актуальності обраної теми. Завдяки

цьому введено у науковий обіг ряд джерел, які раніше недостатньо висвітлювались чи не висвітлювались зовсім, наприклад, взірців народного вбрання Закарпаття із сільських музеїв.

Дисертація «Етнокультурні маркери в контексті погранич: традиційний народний одяг та ідентичність населення Закарпаття XIX – початку ХХІ ст.» виконувалась у відділі історичної етнології Інституту народознавства НАН України у межах науково-дослідних тем «Історико-етнологічні аспекти вивчення реліктових явищ культури та побуту українців» (державний реєстраційний номер 0111U001063), «Матеріальна та духовна культура українців у народознавчому дискурсі: традиції та інновації» (державний реєстраційний номер 0115U005546).

Ознайомлення зі змістом дисертації, основними публікаціями та авторефератом дозволяє визнати, що мету та завдання дослідження виконано. Це знайшло відображення в головних положеннях роботи, які сформульовані автором і характеризуються певною науковою новизною:

- дисертантом вперше в українській етнологічній науці зроблено спробу виділення етноідентифікуючих ознак та етнографічно розмежувальних рис народного одягу Закарпаття; окреслено локальні особливості народного вбрання етнографічних груп українців та національних меншин Закарпаття; показано сакральну роль народного одягу краю; прослідковано трансформаційні процеси в народному вбранні другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;

- у науковий обіг введено великий масив, виготовленого автором фотоілюстративного, графічного та картографічного матеріалу, за допомогою якого наочно висвітлюється питання генези крою та особливостей оздоблення народного одягу, окреслюються його основні локальні варіанти, що є істотним для з'ясування зв'язку народного одягу з етнографічним районуванням краю;

- удосконалено методику дослідження, що ґрунтується на визнанні традиційного народного одягу як предмета етнології та мистецтвознавства.

- подальшого розвитку отримали концепція спільної основи формування явищ традиційно-побутової культури закарпатців та загалом українців; знання про прямий зв'язок народного одягу Закарпаття із соціальним середовищем, побутом, звичаями, обрядами, святами, світоглядом і художніми смаками; порівняння народного вбрання Закарпаття з одяговими традиціями інших областей України; аналіз збереження матеріальної культури краю засобами музейної комунікації.

Основні наукові положення та висновки дисертації висвітлено у монографії, науково-популярному виданні, 27 статтях у фахових виданнях, у т. ч. закордонних та включених до наукометричної бази Index Copernicus, 34 публікаціях, які додатково відображають результати дослідження.

Наукові результати дисертаційного дослідження В.В. Коцана містять методологічні розробки автора, які можуть стати основою для подальших досліджень історико-культурних процесів на порубіжних територіях України, і не лише з проблем розвитку народного вбрання, але й суміжних із ним тем: вишивки, кравецтва, шевства, кузніцтва, побуту, звичаїв, обрядів, усної народної творчості та ін. Дисертаційне дослідження яскраво засвідчило необхідність застосування набутих знань на практиці. Дисертант на базі Закарпатського музею народної архітектури та побуту, а також Ужгородського національного університету активно проводить навчально-виховну та культурно-освітню роботу із залученням власних наукових розвідок про народне вбрання Закарпаття.

Структура дисертації складається зі вступу, п'яти розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел і літератури (1261 позиція), додатків (305 сторінок). Загальний обсяг праці становить 845 сторінок, з них 400 сторінок основного тексту.

Грунтовно аналізуючи наукові джерела у першому розділі, Василь Коцан прослідковує еволюцію у вивчені народного вбрання Закарпаття – від описовості до комплексного його вивчення у форматі загальних принципів історико-етнографічного та мистецтвознавчого дослідження. Відповідно,

хронологічний діапазон опрацьованої літератури охоплює видання від середини XIX ст. до 2021 рік включно. Досягненню мети роботи сприяло опрацювання зображенільних джерел (творів народного мистецтва, живописних робіт, кольорових схем вишивок), фотоматеріалів, архівних матеріалів, музеїних колекцій речових пам'яток та приватних збірок, а також власних польових досліджень, які автор збирав впродовж 15 років.

Не викликає заперечень методологічний підхід, у якому дисертант врахував теоретичні та практичні напрацювання провідних вітчизняних та зарубіжних істориків, етнологів, мистецтвознавців, краєзнавців та фольклористів. Це дозволило йому, застосовуючи комплекс загальнонаукових методів, підійти до розуміння традиційного вбрання як до цілісного культурно-мистецького явища.

Для досягнення мети В. Коцан у другому розділі ґрунтовно дослідив натільний, поясний, нагрудний, верхній одяг, головні убори, прикраси та взуття етнографічних груп українців Закарпаття (долинян, гуцулів, бойків і лемків) XIX – першої половини ХХ ст. Упродовж зазначеного періоду відбулися соціально-економічні зміни, що вплинули на життедіяльність досліджуваного регіону. Для народного одягу це позначилося поступовою заміною домотканіх тканин фабричними, використанням нових знарядь праці. А це, у свою чергу, вплинуло на застосування нової системи крою одягу, на появу нових складових традиційного одягового комплексу, зміну колориту та іншої системи декорування компонентів одягу.

Із тексту роботи бачимо, що дисертант логічно розділяє вивчення таких суттєвих змін у розвитку народного вбрання Закарпаття на ряд етапів: перша половина XIX ст., друга половина XIX – початок ХХ ст., 20-40-ві рр. ХХ ст. П'ятий розділ роботи розширює хронологічні рамки дослідження до сучасності.

Чітке визначення компонентів жіночої та чоловічої ноші українців Закарпаття, виділення її етноідентифікуючих ознак та етнографічно розмежувальних рис стало підґрунтям для комплексного аналізу розвитку

народного вбрання національних меншин краю. В. Коцан доходить до висновку, що багаторічне спільне проживання та спілкування національних меншин з українцями краю не могло не відбитись і на їх традиційному народному вбранні, його загальному силуеті, колориті, способі оздоблення, орнаментіці, окремих художніх елементах. Найпомітніші впливи іноетнічних художніх елементів одягу позначились поблизу українсько-угорського, українсько-румунського, українсько-словацького етнічного пограниччя. Матеріали дисертації доводять, що до ідентифікуючих ознак угорського вбрання належать вишивка виконана технікою «двостороння гладь», чоловіча сукняна накидка («сюр»), румунського – прямокутний виріз горловини жіночих сорочок, хутряні безрукавки («кожки»), вовняна накидка («губе»), шкіряні штани («чоаречь»). Міжетнічні взаємозв'язки між словаками та українцями краю проявились у основних компонентах жіночого строю: сорочках, блузках, носінні кількох спідниць, густо зібраних спідницях. Вивчення народного вбрання німців, єреїв і циган проводилось автором в контексті етнографічного пограниччя.

У дисертації вперше запропоновано комплексний підхід до вивчення сакральної ролі народного одягу Закарпаття. В окремих параграфах четвертого розділу роботи наведено чимало матеріалів про використання складових народного строю в обрядах, пов'язаних з народженням дитини, весілям, похоронами, у підготовці та відзначенні святічного календарного циклу, в народних віруваннях і магії. Варто зазначити, що В. Коцан зібрали доволі рідкісну в наукових працях інформацію для дослідження народного вбрання – пісенний фольклор та усну народну творчість. У роботі, на прикладі пісень (коломийок), зафіксовано процес прядіння, виготовлення тканини в домашніх умовах, пошиття та оздоблення одягу. Найчастіше у фольклорі згадується головна складова народного вбрання – сорочка, хоча чимало матеріалів стосується хусток, народних прикрас, взуття. З чоловічого вбрання в піснях оспівані сорочки, штани, головні убори та взуття. У плані вивчення святкового (обрядового) одягу важливими є весільні пісні.

Завершальним етапом роботи стало вивчення динаміки трансформаційних процесів народного одягу населення Закарпаття середини ХХ – початку ХХІ ст. В. Коцан з'ясував, що стрімкий розвиток легкої промисловості поступово вносив корективи в елементи строю, а згодом витіснив традиційний народний одяг. Дисертант простежив, що в перше повоєнне десятиріччя народний одяг ще був у широкому вжитку, польові матеріали свідчать про вичинку шкіри для взуття та кожухів. Збереженню одягових традицій сприяла й художня самодіяльність. Починаючи з кінця 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. народний одяг повністю виходить з масового вжитку та використовується майже виключно старшим поколінням. Характерним явищем став процес переміщення народного строю з села до міста, де він став джерелом формування «фольклорного» (народного) стилю. У цей час проводяться численні виставки, майстер-класи народних умільців, творчі звіти, фестивалі, художники-модельєри працюють над створенням сценічних костюмів з етномотивами.

Наголошуючи на народному вбранні як культурно-мистецькому явищі на початку ХХІ ст., В. Коцан аналізує процес активізації дослідницької та практичної роботи майстрів народної творчості, художників, роботу з пошиття та моделювання народного вбрання швачками та модельєрами, популяризацію традиційного одягу професійною школою моделей «A'star». Дослідження народного вбрання Закарпаття показали, що з 1990-х рр. з'являються приватні колекціонери народного одягу і на базі їх збірок формуються окремі музеї. Останнім часом зростає попит на етновесілля та відтворення обрядів річного календарного циклу.

Одним із плюсів дисертаційного дослідження Василя Коцана є практичне застосування його результатів на практиці в роботі Закарпатського музею народної архітектури та побуту. З останнього параграфу п'ятого розділу роботи, а також із численних позитивних відгуків у соціальних мережах дізнаємось про різноматичні виставки, реконструкції та покази народного одягу, до яких В. Коцан активно залучає студентську молодь

Ужгорода. На базі музейної колекції народного одягу та наукових розвідок дисертанта у 2015 році при музеї було створено Студію вишивки «Косиця», учасники якої відтворили значну кількість автентичних зразків жіночих сорочок. Народний костюм як елемент традицій фіксується й під час проведення на базі музею фестивалів. Він є джерелом для відтворення в музейній експозиції різних обрядових дійств, нічних екскурсій. Про популярність народного вбрання свідчить його зауваження до видавничих та онлайн проектів.

У висновках дисертант підсумовує ті положення, які він стисло виклав наприкінці кожного розділу, що засвідчує досягнення зазначеної мети та виконання визначених завдань. Текст доповнений чималими додатками (305 сторінок), де вміщено розлогий термінологічний словник, а також карти локальних одягових комплексів Закарпаття, рисунки крою, кольорові та чорно-білі світини кінця XIX – початку ХХІ ст. Все це наочно демонструє варіативність народного одягу Закарпаття, враховуючи особливості матеріалів та технік виконання.

Автореферат повністю розкриває зміст та структуру дисертації.

Попри значні досягнення робота В.В. Коцана містить деякі упущення, що викликають наступні зауваження:

1. Варто було більше уваги приділити архівним матеріалам, оскільки дисертант згадує лише кілька архівних фондів (Я. Головацького, М. Парлага, О. Полянської), що безперечно не вичерпує всього масиву наявних матеріалів.

2. У третьому розділі «Еволюція народного одягу національних меншин Закарпаття в умовах етнічного та етнографічного порубіжжя» бракує картографування, яке б уточнило межі локально-територіальних осередків угорців, румунів і словаків Закарпаття, про які йдеється в самому розділі та загальних висновках до роботи.

3. Необхідно було чіткіше виділити та охарактеризувати доповнювальні елементи народного вбрання: прикраси, різного роду сумки, хустинки,

топірці тощо. За їх конструктивними та художньо-стилістичними особливостями, народними назвами теж можна проводити певні порівняння.

4. Потрібно було більший наголос зробити на порівнянні традиційного народного вбрання Закарпаття та суміжних із Закарпаттям прикордонних регіонів Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Це дало б змогу проаналізувати культурну спорідненість та етнічну особливість народної ноші в цілому Карпато-Дунайського регіону.

5. Трансформаційні процеси традиційного вбрання Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. в умовах повсякденності дисертант характеризує через призму кількох факторів, зокрема змін в типах і видах вбрання. На нашу думку, роботу підсилив би й матеріал про збереження чи нівелляцію традицій використання народного вбрання в родинній обрядовості.

Зазначені зауваження та побажання не впливають на позитивну оцінку представленого до захисту дослідження. Вище сказане дає нам усі підстави твердити, що дисертація «Етнокультурні маркери в контексті пограничної традиційний народний одяг та ідентичність населення Закарпаття XIX – початку XXI ст.» є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке виконане з дотриманням вимог п. 9, 10, 12, 13, 14 постанови Кабінету Міністрів України № 567 “Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів” від 24 липня 2013 р., зі змінами, а її автор Коцан Василь Васильович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.05 – етнологія.

10.09.2021

д/р
засвідчено

Чмелик Роман Петрович,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
директор Комунального закладу
Львівської обласної ради
«Львівський історичний музей»,